

Zala György nővérével
Andrássy Gyula gróf szobra előtt

Szatmári Gizella

A „szép akasztott” és a „vasgróf”

- Andrássy Gyula és Tisza István szobráról -

Az Országház déli homlokzata elé gróf Andrássy Gyula emlékére 1906-ban nagyméretű, monumentális igényű lovas szobrot állítottak. Közel három évtized múlva - az északi homlokzat előtti kis térre - egy másik miniszterelnök, Tisza István emlékműve került. Mindkettő Zala György alkotásaként ismeretes, bár utóbbi mintázásánál Orbán Antalnak, a fiatalabb generációhoz tartozó szobrászművésznek is jelentős szerepe volt.

Andrássy Gyula – aki az 1848/49-es szabadságharcban való részvételével a bécsi udvar előtt alaposan „kompromittálja magát. Világos után Franciaországba emigrál. Ott értesülhet 1851-ben arról a barátságtalan gesztusról, mely szerint az osztrák kormány nevében Haynau – felségárulás vádjával – távollétében kötél általi halálra ítélte, s az ítéletet ugyanezen év szeptemberében – nevét az akasztófára szögezve, képletesen – in effigie – végre is hajtották.

A „szép akasztott” – így nevezték el Párizsban – hazatérésének útját édesanyja, majd felesége kegyelmi kérvénye egyengette, végül 1857-ben amnesztiát kapott, és hazatérhetett.

Széchenyi István mondta a fiatal Andrássyról: minden lehet belőle, még nádor is! - az ugyan nem, de a kiegyezés utáni első felelős magyar kormány miniszterelnöke, majd nyolc esztendőre – 1879. évi lemondásáig – a Monarchia közös külügyminisztere lett.

M.K.(Mikszáth Kálmán?) 1906-ban az emlékszóbor leleplezése ünnepén írt cikkében jól jellemzi Andrássy politikáját – mely mint olvashatjuk, az Árpádokét folytatta:” a Nyugatra támaszkodva a Keleten keresni boldogulást”... Ma is megfontolandó gondolatok...

Andrássy – hosszú, nehéz betegség után – 1890. február 18-án hunyt el. A Minisztertanács azonnal

összeült, emlékének megörökítését törvénybe iktatták. Az 1890. évi. III. törvénycikk „gróf Andrassy Gyulának a trón és a haza iránt szerzett érdemei elismerésül Budapesten, állami költségen, emlék állításáról, intézkedik. Létrejöttek a megemlékezés módját kidolgozó különböző rendű és rangú bizottságok, a legmagasabb élén természetesen a miniszterelnökkel. Tagok voltak még Wekerle Sándor, Ráth Károly főpolgármester, Csáky Albin vallás-és közoktatásügyi miniszter, a Közmunkatanács részéről Podmaniczky Frigyes – és persze művészek: Ybl Miklós és Feszty Adolf építész (Feszty Árpád testvére).

Temetni – újratemetni – mindig kivételes pompával tudunk, így történt ezúttal is. Voloscában – az Isztriai félsziget kis üdülőtelepén –, ahol az elhunyt utolsó napjait töltötte – a ravatnál a kormányt a családhoz tartozó Szapáry Gyula (ekkor még földművelési miniszter, 1890. március 13-tól miniszterelnök) képviseli. A beszentelést már Budapesten, a Tudományos Akadémia előcsarnokában tartják meg. A szertartás előtt megjelenik Erzsébet királyné és térden állva imádkozik (korábban csak Deák Ferencet tisztelte meg ily módon). A főváros díszsírhelyet ajánl fel, de a család tőketerebesi birtokán mauzóleumot emel eltávozott nagy fiának. A síremléket – a szarkofágra boruló Iona grófnő fájdalomtól megtört alakjával – Zala György mintázza!

Milyen legyen tehát az „állami költségen” megvalósítandó emlék? Csakis önálló szobormű lehet! Külföldön is meghirdetendő pályázaton választják majd ki a tervet, s az alkotást a kiváló államférfiről még életében elnevezett reprezentatív fővárosi sugárút városligeti végén fogják felállítani. „Bizalmas felhívásra” a család is véleményt nyilvánít – lovasszobor emelését kezdeményezik!

1890. december 9-én a nagybizottság megfogalmazza a szoborállításra vonatkozó legfontosabb követelményt. A terv „Andrassy Gyula alakját az 1867-1878 közti időkhöz” híven és jellemzően ábrázolja!

Érdekes módon ekkor még nem ragaszkodnak a lovasszoborhoz. Sőt: hogy lóra ültetik-e a diplomata, politikus, államférfi grófot vagy „gyalog” ábrázolják – ezt a majdani pályázók még eldönthetik. Már

ekkor elhangzik a javaslat: a mű az épülő Országház déli homlokzata előtti, Duna-parti térre kerüljön!

A pályázatot végül 1892. július 18-án meghirdetik s egy bő évvel később – 1893. október 11-én - a nemzetközi zsűri (egyik tagja Caspar von Zumbusch, neves bécsi művész, számos magyar szobrász mestere) a tervek közül, melyeket Tudományos Akadémia dísztermében és lépcsőházában bárki megtekinthetett – Zala György és Schickedanz Albert építész munkáját tartja a legkifejezőbbnek és kivitelezésre legalkalmasabbnak.

A mű legyen kész az államalapítás 1000. évfordulójára! Helye az Andrassy-út városligeti torkolatában lesz! A szerződést meg is kötik Zalával 1894. április 16-án.

Fél év sem telik bele, a szobor helye kétségessé válik. Mégis az új Országház közelében kellene lennie! Zala jobbnak látná, ha az épület keleti homlokzata előtt, a fő kiugrás tengelyében állhatna.

Ez után hosszabb időre elcsendesedik a vita. Zalának egyéb feladatai adódnak: közvetlen megbízást kap a millenniumi emlékmű tervezésére (fel is lázad a döntés ellen az egész hazai művésztszadalom), „a magyarnők megbízásából” elkészíti Erzsébet királyné „síremlékét”, melyet Bécsben, a kapucinusok kriptájában helyeznek el, megmintázza az uralkodó és Erzsébet királyné portróját, részt vesz a királyné budapesti emlékszobrára meghirdetett pályázaton, és az 1900-as párizsi világiállításon is.

Bánffy Dezső miniszterelnök 1898. szeptember 30-án ezt írja Podmaniczky Frigyesnek:

„A szobor létrehozása körül mutatkozó általános érdeklődés hiánya és főként Zala szobrász halogatása komoly aggodalomba ejtenek.”

Érdeklődés hiány – mégpedig „általános” – eddig tartott Andrassy nimbusza? Most már úgy látszik, mindenki számára fontosabb a millennium és megünneplésének százfajta módja - és anélkül, hogy Zalát felmentenénk a reá máskor is oly jellemző halogatás, határidő-csúsztatás vádjá alól, felmerül a kérdés: ki adott neki közvetlen megbízást a millenniumi emlékműre (amivel méltán kivívta művésztszadai ellenszenvét), amikor még előző feladata a befejezéstől oly messze állt?

A kormány s maga Wekerle nem mérte volna fel a szoborállítás anyagi, művészi, kivitelezési gondjait, nehézségeit és a megvalósításhoz szükséges időt?

1899 végén megtekinthetőek lesznek az Andrássy-emlék életnagyságú mintái: a főalak és a két dombormű, amelyek a talapzatot díszítik majd. A helykijelöléssel kapcsolatos viták még mindig nem ültek el.

A következő évben az illetékes bizottság úgy látja, kerüljön a szobor az Országház déli homlokzata elé. Ezzel azonban most már Zala nem ért egyet! Széll Kálmán miniszterelnökhöz intézett november 12-i levelében az Országház és az igazságügyi palota (Kúria) közötti területet óhajtja műve számára megszerezni. Indítványát az uralkodó megjegyzésével támasztja alá:

„Nem kerülte el Nagyméltóságod figyelmét azon legmagasabb szó, melyet felséges királyunk méltóztatott mondani, midőn Nagyméltóságod kíséretében műtermemet legmagasabb látogatásával szerencséseltette... azon kérdést méltóztatott hozzám intézi, hogy hol lesz a szobor felállítva... azt feleltem, hogy az országház és az igazságügyi palota közötti téren – mire Őfelsége megjegyezni méltóztatott: Hisz az a legjobb hely lesz számára”.

Ha ez nem döntő érv, akkor semmi!

És mégis: a szoborbizottság előbb modellpróbát tart, s ennek alapján úgy dönt, a déli homlokzat előtti térség lesz a megfelelő s ezt a Magyar Mérnök és Építész Egylet szakembereinek véleménye is támogatja. Zala újra próbálkozik, ezúttal a keleti homlokzat előtt szeretné szobrát látni, de elutasítják, a határidő be nem tartása miatt figyelmeztetik, sőt még szerződése esetleges felbontását is kilátásba helyezik.

Erre természetesen nem kerül sor. 1902-ben kinevezik mellé és a művezetői teendőkkel is megbízzák Foerk Ernő építész-tanárt, aki a talapzatot is tervezte. 1904 tavaszára a Róna József vezette Hungária bronzöntőde elkészíti a lovasszobrot, Seenger Béla cs. és kir. udvari kőfaragó a kőmunkákat, csak a domborművek vannak hátra, amelyek a berlini kongresszus, ill. a koronázás jeleneteit örökítik meg. Itt is adódnak kisebb gondok, pl. Erzsébet királyné alakja „túlságosan kis méretben szerepel, mintegy magára hagyatottnak látszik, és mellékalakká törpül”. S a koronaörök? Célszerűnek látszik, hogy Zala „a történeti érdek és a művészeti hatás fokozása érdekében”(?) konkrét személyek arcvonásait örökítse meg!

Végre elérkezik az avatás napja: 1906. december

2. esős, havas téli nap. A király és kísérete fázósan toporgott a metsző dunai szélben, Széll Kálmán „költői emelkedettségű” beszédet tartott (szónoki emelvénye – horribile dictu – fél méterrel a királyé fölé magasodott).

A szoborról igencsak eltérő vélemények alakultak ki. Már készülése során elismerő szavak jelentek meg Andrássy arcvonásainak „hű és jellegzetes” megjelenítéséért, amelyhez a művészt a személyes ismeretség is hozzásegítette. Ő maga nyilatkozik erről az *Arad és Vidékében*, még a szabadság-szobor mintázása idején: Andrássy ugyanis az emlékmű megvalósításának egyik kezdeményezője volt, Zala munkáját figyelemmel kísérte, többször meg is látogatta műtermében. Ezt írja: „...ő korántsem divatból érdeklődött a művészet iránt, hanem a legigazabb lélekkel azon volt, ahol csak olyas valakit talált, aki hite szerint megérdemelte, hogy felkaroltassék, ő az első volt. A tehetségeket szívvel-lélekkel támogatta.”

Dicsőretet kap Zala a ló megmintázásáért is – Andrássy Tivadar Rigó nevű fehér lova volt a modell (mások szerint ez volt az elhunyt államférfi kedvenc paripája...).

Több kritikus első – s talán legfontosabb – kérdése: miért kellett Andrássyt lóra ültetni? A talapzattal együtt mintegy 15 méter magas emléken az arcvonások hűséges ábrázolásának jelentősége elvész, az illusztratív domborműveknek a főalakkal plasztikai kapcsolata nincs, a finoman, aprólékosan kidolgozott részletek megjelenítésének áldozatul esik a monumentalitás. És újra a visszatérő kérdés: miért ül lovon a diplomata, a politikus, az államférfi?

Ugyan – mondhatná valaki –, hiszen rendszeresen lovagolt, lóháton vadászott Zemplén megyei birtokain és Erzsébet királyné mellett Gödöllőn, sőt a koronázási menetet is lóháton vezette – de jelentősége nem ebben rejlik! Az arisztokrata életvitelhez hozzátartozott a lovaglás sportja és a reprezentáció bizonyos formáihoz a lóháton való megjelenés. Igen ám – de „a magyar lovas nemzet” – tehát a vezér, a nagy ember (magasodjon csak az átlag fölé!) hogyan jelenhetne meg gyalog? De hát hét méter magasra kellett őt emelni ahhoz, hogy erkölcsi súlya, politikai jelentősége, nagy volumenű személyisége megfelelő hangsúlyt kapjon?

A szoborbizottság azonban így látta jónak!

A *Hét*-ben /-z/ írja a művészről: "a mesterség-szuverén tudása lehűti az ő művészi temperamentumát". Végül is az összességében mutatós neobarokk kompozíciót elfogadta a közönség – jó pendant-ja volt Róna József Savoyai Jenő szobra a királyi palota Duna-parti homlokzata előtt.

Még az emlékmű helykijelölésével kapcsolatos viták során Zala többször is említette, hogy az Országház előtti térség alkalmas lenne egy másik lovasszobor felállítására is – Batthyány Lajosra, az 1848-as első független magyar kormány miniszterelnökére gondolt, s kimondatlanul talán arra is, hogy szívesen meg is mintázná!

Amikor Andrassy lovasszobra a helyére került, szinte kínálkozott a lehetőség, hogy – akár a szimmetrikus elrendezés kedvéért – az északi homlokzat elé is állítsák fel egy arra érdemes államférfi szobrát. Mintha egy politikai Pantheon gondolata formálódna...

Idővel erre is sor került.

Tisza István miniszterelnök, a parlamentarizmus és az alkotmányosság tántoríthatatlan híve, 1914-ben az Osztrák-Magyar Monarchia háborúba lépésének egyedüli ellenzője volt. Mivel azonban a hadiesemények kezdeti biztató kimenetele idején korábbi álláspontját revideálta, a honi ellenzék minden személyi és területi veszteség okának és előidézőjének tekintette. Az őszirózsás forradalom napján, 1918. október 31-én az ellene elkövetett negyedik(!) merénylet áldozatául esett.

A 20-as évek elején a Trianon után konszolidálódni kezdő Magyarországon az államvezetés Tisza személyét és tevékenységét pozitívan értékelte. Emlékbizottság alakult, a debreceni egyetem felvette Tisza nevét, 1926-ban a nagyerdei klinikánál felállították szobrát is (Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotása).

Emlékének látványos megörökítésére a fővárosban is sor került. 1928-ban erre a célra 400 ezer pengő – hatalmas összeg! - állt rendelkezésre.

Az 1929-ben meghirdetett pályázaton a hazai szobrászok középnemzedékének színe-java részt vett: Horvai János, Róna József, Sidló Ferenc, Szentgyörgyi István, Margó Ede, Telcs Ede, Cser Károly, Beck Ö. Fülöp, Ligeti Miklós, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Pásztor János s nem utolsósorban, közös tervvel Zala György és Orbán Antal.

A majdani emlékmű kis mintáit a Műcsarnokban bárki megtekinthette. Carpaccio/Kárpáti Aurél a *Pesti Napló*-ban meglehetősen visszafogottan nyilatkozott a látottakról: "...szinte valamennyi pályaműből hiányzik az igazi művészi inspiráció, az átélés belső heve és kifejező szuggesztivitása".

A zsűri Zala és Orbán Antal munkáját részesítette az első díjban s azt – apróbb változtatások után – egyszersmind a kivitelezésre is alkalmasnak tartották.

Zala feltehetően eddigre belefáradt a millenniumi emlékmű munkálataiba (a 35 évig készülő alkotást 1929. május 26-án – a Hősök Emlékkövével egyszerre – avatták), várta még az Erzsébet királyné emlékének befejezése is, ezért kérte fel együttműködésre fiatalabb művészársát. Orbán Antal (1887-1940) külföldi ezüst- és kerámiagyárak tervezője, 1919-től a budapesti iparművészeti iskola tanára volt. Már korábban töltött néhány évet Zala mellett.

Tehát: a zsűri döntött és ahogy Rabinovszky Máriusz írja a *Nyugat*-ban: "odaadták a megbízást annak, aki művésznek is, jó név és majdnem a legjobb pályamunkát adta be".

Majdnem...! A kritikus szerint „van benne – mindennek ellenére – művészi lendület. Azután rutinos, tapasztalt rendezőkéz munkája. Azután nincs benne technikai gikszer...a sok pénzért megfelelően sokat mutat, – vagyis megérte az árát...! "

Ez igaz. Az emlékművet, megrongálása (1945), majd eltávolítása (1948) után négy önálló egységre bonthatták, hiszen egymás mellé állított és egymással csak narratív, de nem plasztikai kapcsolatban álló részekből épült fel, s így az őket összetartó architektúra megsemmisülése, valamint eredeti funkciójuk megszűnése után mindegyikük egyenként is megállt. Jól látta Ybl Ervin, aki 1937-ben, Zala művészetét méltatva írta: "...a nagy mesternek természet adta mintázó készsége, szenvedelmes pátosza ekkor még a régi lendülettel lobogott, de tudatos önkritikája már nem volt elég ahhoz, hogy az emlékművet a maga egészében, összhatásában bírálja el."

Tisza István középen álló, egész alakos szobra mögött hatalmas pillér emelkedik. Ennek feladata a központi figura hangsúlyozása, valamint – építészeti

háttérként – a mű életterének meghatározása. A pillér tetején kígyóval viaskodó oroszlán – Zalánál sokszor előforduló, kedvelt szimbólum – a néhai miniszterelnök személyét és tevékenységét körbefonó ármány és rosszindulat alattomos támadására utal. Az oroszlán évekig a budapesti egykori tabáni katonai temetőben síremlékként szolgált, majd szétfűrészelve, kőanyagként szobrásznövendékek kezére bízta.

A „vasgróf” alakja – Andrássyéhoz hasonlóan – önálló műalkotásként is megsemmisült, a kivitelezéséhez felhasznált bronz pedig „a népek nagy tanítója”, J.V. Sztálin városligeti szobrában élhetett tovább.

Tisza kormányzásának legfontosabb, sorsdöntő eseménye Magyarország háborúba lépése volt. A napjainkban *A katona búcsúja* címet viselő csoport (egykor Tisza jobbán) a magyar társadalomnak a világháborúban való áldozatos részvételét jelképezi, mellyel – mintegy politikájával egyetértve – őt feloldozzák tragikus végű döntésének ódiума alól. Az emlékműnek ez a részlete sokáig a budapesti Hűvösvölgyi úti egykori katonai akadémia kertjében állt. Jelenleg, továbbra is a Hadtörténeti Múzeum felügyelete alatt, a keceli hadipark közelében látható.

A másik csoport – a földművelőké – az újraéledő bizalmat, az újrakezdést szimbolizálja. Ez Esztergom városában áll, és a *Magvető* névre hallgat.

A talapzaton a „Zala György, Orbán Antal” felirat volt olvasható.

A mű gondolati tartalmát természetesen az emlékbizottság illetékesei határozták meg, a képi megjelenítés módozatairól Zala dönthetett. Orbánnak – valószínűleg az idősebb mester irányítása mellett – a mintázás feladata jutott. Erre vonatkozóan érdekes adatokat tartalmaz a Magyarország 1934. április 28-án, az avatási ünnepség napján megjelent cikke. Az interjúban mondja Orbán Antal:

„a főalakot is én mintáztam s a mellékalakokat is. Nekem csak az oroszlánhoz nincsen semmi közöm... (Zala) átkomponálta a csoportokat, az elhelyezésbe beleszólt.”

Öt évig tartó közös munkájuk a Tisza-szobor elkészülte után megszűnt.